

زیرذره بین

بخش سوم و پایانی

برنامهٔ درس روان‌شناسی

محمود اوحدی

کارشناس مسئول گروه روان‌شناسی دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی

در دو شمارهٔ گذشته دربارهٔ برنامهٔ درسی روان‌شناسی صحبت شد. در این شماره در زمینهٔ روش‌های یاددهی-یادگیری (الگوهای تدریس) و شیوه‌های ارزش‌یابی و نیز اصولی که در جهت سازمان‌دهی و ارائهٔ محتوای برنامهٔ درسی در راهنمای برنامهٔ درسی روان‌شناسی آمده است، صحبت خواهیم کرد.

همان‌گونه که می‌دانید الگوهای تدریس در جهت‌دهی‌های انسان و نحوهٔ یادگیری او سهیم‌اند، این الگوها به چهار خانواده تقسیم می‌شوند:

۱. خانوادهٔ اطلاعات‌پردازی: این الگو بر راه‌های افزایش انگیزهٔ فطری انسان در مفهوم‌سازی از جهان به‌وسیلهٔ

به‌دست آوردن مطالب و سازمان دادن به آن‌ها، لمس مسائل و یافتن راه‌حل آن‌ها و رشد مفاهیم و زبان انتقال آن‌ها تأکید دارد و مواردی چون دریافت مفهوم، تفکر استقرایی، آموزش کاوشگری پیش‌سازمان‌دهنده‌ها، یادسپاری، رشد عقل و کاوش‌گری علمی را دربرمی‌گیرد.

۲. خانوادهٔ فردی:

هدف این الگوها آن است که آموزش را به‌صورتی شکل دهند که فراگیرنده خود را بهتر بشناسد، مسئولیت آموزش خویش را به‌عهده گیرد و در حدی فراتر از رشد فعلی خود بیاموزد تا قوی‌تر، حساس‌تر و خلاق‌تر در جست‌وجوی زندگی در سطح مطلوب‌تری برآید. این مجموعه به دیدگاه فردی

بیشتر توجه می‌کند و مشتمل بر تدریس غیرمستقیم، بدایع‌پردازی، آگاهی‌یابی، دیدار در کلاس درس است.

۳. خانواده اجتماعی: اصولاً افراد هنگام کار با یکدیگر، انرژی جمعی (سینرجی) تولید می‌کنند. الگوهای اجتماعی تدریس برای استفاده از این پدیده ساخته شده‌اند و پژوهش گروهی، ایفای نقش، کاوش‌گری به شیوه حقوقی، آموزش آزمایشگاهی و کاوش‌گری علوم اجتماعی را شامل می‌شوند.

۴. خانواده سیستم‌های رفتاری: هدف این در آموزش این موضوع است که «انسان‌ها دارای سیستم‌های ارتباطی خود اصلاح‌گری هستند و رفتارشان را برحسب اطلاعات دریافت‌شده درباره نحوه انجام موفقیت‌آمیز وظایف تغییر می‌دهند». الگوی یاد شده شامل یادگیری در حد تسلط، آموختن کنترل خود، آموزش برای رشد مفهوم و مهارت و جرئت‌آموزی در بیان است.

نکته مهم این‌که هریک از این چهار خانواده به تنهایی گرایش متمایز در تدریس است؛ با دیگری تضاد ندارد و مانعی بر سر راه خانواده‌های دیگر نیست. در عین حال، برای تأثیرگذاری بیشتر، می‌توان هریک از الگوهای این چهار خانواده را با یکدیگر ترکیب کرد؛

مثلاً یادگیری مشارکتی را با راهبردهای استقرایی و شبیه‌سازی‌ها به‌طور هم‌زمان به‌کار برد یا بررسی محتوایی را با پیش‌سازمان‌دهنده‌ها همراه کرد و به‌دنبال آن‌ها از ارائه مطالب بهره گرفت. سپس آن‌ها را با تحلیل مسائل ارزشی با استفاده از ایفای نقش یا الگوی کاوشگری حقوقی همراه نمود. اصولاً گنجینه الگوهای تدریس ذکر شده، منبعی انعطاف‌پذیر برای استفاده در مدارس است. با استفاده متناسب و هم‌زمان از این الگوها، می‌توان آثار هر کدام را تقویت کرد.

نکته دیگری که باید به آن اشاره کرد این است که ارتقای مهارت تدریس در گرو تسلط بر انواع الگوهای تدریس ذکر شده و استفاده مؤثر از آن‌ها در شرایط متفاوت است. امروز این نظریه پذیرفته شده است که معلم می‌تواند به‌سادگی گنجینه‌ای غنی مرکب از ۶ یا ۸ الگوی تدریس را تشکیل دهند و با بهره‌برداری از آن پاسخ‌گوی نیازهای برخاسته از تکالیف و وظایف معلمی خود باشند. لذا در این راهنمای برنامه درسی، الگوهایی که می‌توانند در تدریس درس روان‌شناسی مورد استفاده دبیران محترم قرار گیرند، معرفی می‌شوند:

۱. آموزش کاوش‌گری برای تدریس مفهوم علوم تجربی و بیان آن مورد

استفاده قرار می‌گیرد.
۲. از پیش‌سازمان‌دهنده‌ها برای تدریس روش‌های بررسی رفتار استفاده می‌شود.

۳. یادسپاری برای تدریس مفهوم روان‌شناسی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۴. از آگاهی‌یابی برای تدریس مفاهیم تحول، ابعاد تحول و عوامل مؤثر بر آن، مراحل تحول و ویژگی‌های تحولی نوجوان استفاده می‌شود.

۵. ایفای نقش برای تدریس مفاهیم رفتار اجتماعی، تعامل اجتماعی، نفوذ اجتماعی و سلامت روانی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۶. جرئت‌آموزی در بیان در تدریس تأثیر گروه‌های اجتماعی بر رفتار مورد استفاده قرار می‌گیرد.

در زیر، مختصری از دیدگاه‌های هریک از این الگوها و پس از آن، کاربرد این الگوها در تدریس محتوای پیش‌بینی شده بیان می‌شود.

۱. آموزش کاوش‌گری: این الگو را نخستین‌بار «ریچارد ساچمن» برای تدریس به دانش‌آموزان مطرح کرد. در این الگو، دانش‌آموزان به استدلال علمی و دقیق، روان‌شدن در پرسش، ساخت مفاهیم و فرضیه‌ها و آزمون آن‌ها هدایت می‌شوند.

انسان‌ها دارای سیستم‌های
ارتباطی خود اصلاح‌گری
هستند و رفتارشان را
برحسب اطلاعات
دریافت‌شده درباره نحوه
انجام موفقیت‌آمیز وظایف
تغییر می‌دهند

با ایجاد فضایی مناسب
می‌توان دانش آموزان را به
سمت نیازهای واقعی خود
سوق داد و نوجوانان را
تشویق کرد که به تأثیر هر
یک از گروه‌های اجتماعی
بر رفتار خود دقت بیش‌تری
داشته باشد

اجتماعی به دانش‌آموزان کمک می‌کند. هدف الگوی یاد شده این است که دانش‌آموزان تعارض‌های درونی خود را آشکار کنند و بیاموزند که خود را به جای دیگران قرار دهند و رفتارهای احتمالی را ملاحظه کنند.

این الگو در مباحث مربوط به تعامل اجتماعی، نفوذ اجتماعی، سلامت روانی، بهداشت روانی، مشاوره و روان‌درمانی بیش‌تر و بهتر مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۶. جرئت‌آموزی در بیان: در این الگو، دانش‌آموزان در حالی که به دیگران اجازه می‌دهند تا بدون احساس مزاحمت در مذاکرات مربوط به نیازهایشان مشارکت کنند، می‌آموزند چگونه ارتباط‌هایی برقرار کنند و چه اطلاعاتی را درباره‌ی احساسات و اهدافشان به دیگران بدهند. این الگو در ایجاد یک فضای بارآور در کلاس مؤثر است.

الگوی جرئت‌آموزی در تدریس مباحث مرتبط با نیازهای دوره‌ی نوجوانی کارایی دارد. درحقیقت، با ایجاد فضایی مناسب در کلاس می‌توان دانش‌آموزان را به سمت نیازهای واقعی خود سوق داد و نوجوانان را تشویق کرد که به تأثیر هر یک از گروه‌های اجتماعی بر رفتار خود دقت بیش‌تری داشته باشد.

پس از ذکر الگوهای تدریس پیشنهادی، به روش‌های ارزش‌یابی که در ارزش‌یابی دانش‌آموزان می‌توان آن‌ها را

شیوه‌ها استفاده کنند. تدریس در این الگو شامل چهار مرحله است: توجه به مطالب درسی، ایجاد ارتباطات، گسترش تصاویر حسی، تمرین و یادآوری.

این الگو برای تدریس مفهوم روان‌شناسی، کاربرد روان‌شناسی به‌مثابه یک علم تجربی و شاخه‌های روان‌شناسی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۴. آگاهی‌یابی: این الگو در پی آن است که به دانش‌آموزان برای توسعه‌ی آگاهی از خویش‌شن و توان خویش در تفکر و احساسات کمک کند. الگوی یاد شده مرکب از مجموعه‌ای از کارهای گروهی است و تفکر درباره‌ی مناسبات انسانی، ایجاد تصویر ذهنی از خود، آزمایش‌گری و تبیین خود را به‌وجود می‌آورد.

در این الگو، تدریس شامل دو مرحله است: طرح و تکمیل تکلیف، تحلیل و بحث درباره‌ی آن چه پیش آمده است.

الگوی آگاهی‌یابی برای تدریس مفاهیم تحول، ابعاد، عوامل مؤثر در تحول، مراحل و تحول نوجوان مورد استفاده قرار می‌گیرد و دانش‌آموز متناسب با نیازهای خود، با انجام دادن تکالیفی این مفاهیم را مورد بحث و تحلیل قرار می‌دهد.

۵. ایفای نقش: این الگو که «فانی و جرج شافتل» آن را تدوین کرده‌اند، در گردآوری و سازمان‌دهی اطلاعات درباره‌ی مسائل اجتماعی روز، رشد همدلی با دیگران و تلاش برای رشد مهارت‌های

در الگوی یاد شده، تدریس شامل ۵ مرحله است: مرحله اول: مواجهه با مسئله؛ مرحله دوم: گردآوری داده‌ها (تأیید)؛ مرحله سوم: جمع‌آوری داده‌ها (آزمایش‌گری)؛ مرحله چهارم: سازمان‌دهی (تدوین یک توضیح)؛ و مرحله پنجم: تحلیل جریان کاوش‌گری. این الگو برای تدریس مفهوم علوم تجربی و ذکر ویژگی‌های این علوم و رابطه‌ی آن‌ها با روان می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد.

۲. پیش‌سازمان‌دهنده‌ها: این الگو که توسط «دیوید آزوبل» مطرح شده است، به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا به درک مطالب سخن‌رانی‌ها و خواندنی‌ها دست یابند. به اعتقاد آزوبل، برای تحقق این هدف باید به معلمان کمک کرد تا اطلاعات را به‌طور معنی‌دار و مؤثری انتقال دهند. این الگو برای تدریس روش‌های بررسی رفتار در کتاب مورد استفاده قرار می‌گیرد و شامل سه مرحله است: مرحله اول: ارائه‌ی پیش‌سازمان‌دهنده؛ مرحله دوم: ارائه‌ی مطالب درسی و مرحله سوم: تحکیم سازمان‌شناخت.

۳. یادسپاری: این الگو راهبردهایی برای یاد سپردن و درونی کردن اطلاعات در اختیار می‌گذارد. معلمان می‌توانند برای عرضه‌ی مطالب خود از یاد‌یارها بهره ببرند و شیوه‌هایی را به دانش‌آموزان بیاموزند تا آن‌ها برای بالا بردن اطلاعات خود به‌صورت فردی و جمعی از این

به کار گرفت، توجه شده است. این روش‌ها عبارت‌اند از:

ارزش‌یابی تشخیصی، ارزش‌یابی تکوینی و ارزش‌یابی پایانی که به شرح آن‌ها می‌پردازیم.

انواع ارزش‌یابی

۱. **ارزش‌یابی تشخیصی:** این ارزش‌یابی معمولاً به منظور آشنایی با ذهنیت دانش‌آموزان نسبت به موضوع درس انجام می‌شود و گاهی نیز می‌تواند به جای ارزش‌یابی تکوینی قرار گیرد (زمانی که مطالب مورد تدریس با مطالب جلسات قبل پیوستگی داشته باشد).

ارزش‌یابی تشخیصی از طریق سؤالاتی که دبیر در کلاس مطرح می‌کند، انجام می‌پذیرد. بهتر است این ارزش‌یابی تا حد امکان به صورت کتبی اجرا شود.

۲. **ارزش‌یابی تکوینی:** این ارزش‌یابی به دو شکل شفاهی و کتبی انجام می‌گیرد و به دو صورت تحقق می‌یابد:

الف- ارزش‌یابی از آموخته‌های قبلی دانش‌آموزان با طرح سؤالاتی از جانب معلم

ب- ارزش‌یابی بر مبنای میزان مشارکت دانش‌آموزان در بحث‌های کلاسی و همچنین در انجام دادن فعالیت‌هایی که در کتاب پیش‌بینی شده است. برای ارزش‌یابی از پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان نتیجه هر یک از موارد، باید مورد نظر باشد.

۳. **ارزش‌یابی پایانی:** در پایان نیمسال یا سال تحصیلی، مجموعه آموخته‌های دانش‌آموزان به صورت کتبی مورد سنجش قرار می‌گیرد. در شرایط فعلی، این ارزش‌یابی به صورت نهایی و از

طریق سؤالات هماهنگ انجام می‌پذیرد. توصیه این است که شورایی متشکل از دو دبیر و مؤلف یا مؤلفان یا کارشناس دفتر برنامه‌ریزی و تألیف وظیفه تهیه سؤال امتحانی را به عهده داشته باشد.

توصیه می‌شود که نمره‌ها طی نیمسال یا سال تحصیلی (۵ نمره) با ارزش‌یابی‌های کتبی و کارهای عملی مشخص شود و پیش از امتحان پایان نیمسال یا سال تحصیلی به دفتر مدرسه تحویل شود.

ابزارهای ارزش‌یابی: برای انجام ارزش‌یابی‌های دقیق از دانسته‌های دانش‌آموزان، ضرورت دارد برحسب روش تدریس به کار رفته از انواع ابزارها استفاده شود. مهم‌ترین این ابزارها عبارت‌اند از:

۱. انواع پرسش‌ها شامل پرسش‌های تشریحی، کوتاه جواب، جور کردنی، چهارگزینه‌ای و تکمیل کردنی.

۲. فعالیت‌های کلاسی شامل ارائه گزارش شفاهی یا کتبی از سوی دانش‌آموزان به صورت فردی یا گروهی.

در نظر است که نمونه‌ای از پرسش‌های تشریحی در پایان هر فصل و همچنین نمونه‌ای از پرسش‌های کوتاه جواب، جور کردنی، چهارگزینه‌ای و تکمیل کردنی در راهنمای معلم آورده شود تا دبیران محترم با استفاده از این منابع کار ارزش‌یابی دانش‌آموزان را به خوبی انجام دهند.

توصیه این است که معلمان با توجه به نمونه گزارش‌های خواسته شده در راهنمای معلم، نمونه‌های دیگری را که با مباحث کتاب مرتبط باشند، به صورت تکالیف ابتکاری برای دانش‌آموزان مطرح کنند. دانش‌آموزان می‌توانند این تکالیف را به صورت فردی یا گروهی ارائه دهند.

در قسمت پایانی راهنمای برنامه درس روان‌شناسی، به اصولی که در سازمان‌دهی و ارائه محتوا باید به آن‌ها توجه شود، اشاره شده است. این اصول شامل دو بخش است: اصول نظری، اصول نگارشی و شکلی که در زیر شرح داده خواهد شد.

اصول سازمان‌دهی و ارائه محتوا (تألیف)

برای دست‌یابی بهتر به اهداف درس روان‌شناسی و به کارگیری شیوه‌های جدید آموزشی (مبتنی بر ایجاد انگیزه در دانش‌آموزان و فعال کردن آنان در یادگیری) توجه به اصول زیر برای تهیه محتوای درس ضروری است.

الف- اصول نظری

۱. در تدوین مطالب درسی، همواره باید دیدگاه اسلامی در مورد انسان با توجه به فطرت الهی، عقل و اراده مد نظر باشد و امکان کنترل خویشتن و ارضای نیازهای گوناگون از راه‌های معقول و مشروع مورد توجه و تأکید قرار گیرد.

۲. در ارائه مطالب درسی باید توجه داشت که گرایش‌های جبرگرایانه و اصالت‌گرایانه انسان فراتر از خداوند- که در مکاتب روان‌کاوی، رفتارگرایی و پدیدارشناختی وجود دارد- به دانش‌آموزان القا نشود.

۳. لازم است مطالب درسی، دانش‌آموزان را به زندگی و توانایی‌های خود امیدوار سازد و آنان را به سازگاری با خانواده و جامعه تشویق کند.

۴. مطالب درسی باید با زندگی متعارف نوجوان ایرانی پیوند داشته باشد و او را با چگونگی رویارویی با مسائل

برای تولید یک برنامه
درسی ابتدا راهنمای
برنامه درسی، که
در حقیقت نقشه و
راهنمای عمل است،
تولید می‌شود

در متن گنجانده، در لابه‌لای مطالب از چارچوب‌ها (کادرها)ی ترجیحاً رنگی استفاده شود.

۱۰. مؤلف موظف است در تدوین مطالب و سازمان‌دهی محتوا، به روش‌های تدریس و ارزش‌یابی پیش‌بینی شده در برنامه نیز توجه داشته باشد، لذا متن درس باید به‌نحوی طراحی شود که دبیران ملزم به استفاده از همه یا بیش‌تر این روش‌های تدریس و ارزش‌یابی باشند.

۱۱. مؤلف موظف است در تدوین مطالب و سازمان‌دهی محتوا به حیطه مهارتی (ذهنی و عملی) اهداف ۱-۱- تهیه گزارش از یک فرد مبتلا به اختلال روانی و ۲-۱- تهیه گزارش از یک مرکز مشاوره یا روان‌درمانی توجه کند؛ به‌صورتی‌که دانش‌آموزان بتوانند در پایان بازدید از مراکز یاد شده به تهیه گزارش مربوطه اقدام کنند.

همان‌گونه که در بخش اول برنامه درسی روان‌شناسی تذکر داده شد، برای تولید یک برنامه درسی ابتدا راهنمای برنامه درسی، که در حقیقت نقشه و راهنمای عمل است، تولید می‌شود. در این سه شماره، راهنمای برنامه درسی روان‌شناسی، که ملاک تولید کتاب درسی و برنامه آن است، ارائه شد. ان‌شاءالله در بخش بعد مراحل تولید کتاب درسی و سپس ارزش‌یابی پایانی از برنامه روان‌شناسی توضیح داده خواهد شد.

بحث کنید، تحقیق کنید، به منابع مراجعه کنید و...).

۳. در هر درس، عنوان مربوط به درس آورده شود.

۴. در ابتدای هر درس، طرحی شماتیک از مفاهیم مورد بحث در درس ارائه شود.

۵. در ابتدای کتاب، فهرستی مفصل و سازمان‌یافته از کل محتوای کتاب ارائه گردد.

۶. ورود به هر درس با بیان مقدمه شامل توضیحاتی مختصر و طرح یک یا چند سؤال برای آمادگی دانش‌آموزان انجام پذیرد.

۷. در ارائه مطالب درسی، از تصاویر، نمودارها و جداول به‌گونه‌ای استفاده شود که پیامی گویا و مرتبط با درس به ذهن دانش‌آموزان منتقل شود. به همین منظور، در تهیه‌ی تصاویر، نمودارها و جداول به کار رفته در کتاب، دقت لازم مبذول گردد.

۸. در هر بحث، تنها به پژوهش‌ها و آزمایش‌هایی اشاره شود که مفهوم ساده و روشنی از مطلب مورد بحث را به ذهن دانش‌آموز القا می‌کنند و در عین حال، امکان‌پذیر بودن انجام پژوهش را با طراحی مناسب به او انتقال می‌دهند.

۹. برای برجسته‌کردن بعضی مطالب و مفاهیم یا ارائه مطالب جالب و مورد استفاده که به دلایلی نمی‌توان آن‌ها را

گوناگون و مربوط به حیطه روان‌شناسی آشنا کند.

ب- اصول نگارشی و شکلی (صوری)

۱. تقسیم مطالب در قالب فصول و دروس به‌گونه‌ای باشد که مجموعه دروس پیش‌بینی شده در حد یک نیمسال متعارف تحصیلی یا سال تحصیلی باشد. در این زمینه پیشنهاد شد که کتاب روان‌شناسی سال سوم حداقل ۱۴۰ و حداکثر ۱۶۰ صفحه به شرح زیر باشد:

فصل اول: «کلیات» شامل ۲ درس حداقل ۲۰ و حداکثر ۲۵ صفحه

فصل دوم: «تحول در گستره زندگی» شامل ۲ درس، حداقل ۲۵ و حداکثر ۳۰ صفحه

فصل سوم: «فرایندهای شناختی» شامل ۲ درس، حداقل ۲۰ و حداکثر ۲۵ صفحه

فصل چهارم: «روان‌شناسی و اجتماع» شامل ۲ درس، حداقل ۳۰ و حداکثر ۳۵ صفحه

فصل پنجم: «سلامت روانی» شامل ۳ درس، حداقل ۴۰ صفحه و حداکثر ۴۵ صفحه.

۲. مباحث درس باید به گونه‌ای طراحی شوند که امکان مشارکت فکری و عملی دانش‌آموزان را در فرایند یاددهی-یادگیری فراهم آورند (مشاهده کنید،